

Barıř AYDIN¹

OSMANLI DÖNEMİ ERZURUM MURAT PAŞA CAMİ

Özet

Erzurum Doğu Anadolu Bölgesinin kuzeydoğu kesiminde, Erzurum-Kars bölümünün batı yarısında yer alır. Burası Asya'dan Avrupa'ya, kuzeyden güneye geçişin en önemli kapılarından biri olmuş, Kanuni Sultan Süleyman'ın emriyle 1540'da Erzurum beylerbeylik olmakla, doğudaki ve batıdaki genişleme hareketlerine istinat noktasına çevrilmiştir.

Erzurum şehrinde Osmanlı dönemine ait çok sayıda cami mimarisi gelişmiş ve buna bağlı olarak değişik formlar ortaya çıkmıştır. Murat Paşa Caminin ana unsurları mihrap, minber, vaiz kürsüsü ve kubbedir. Çeşitli bezemelerle caminin en göze çarpan unsuru olmakla, kapı, gövde ve şerefe bölümlerinden oluşmaktadır.

Erzurum'un Osmanlı dönemi Murat Paşa Camisinin mimarlık özelliklerinden, (mihrab ve minber süslemelerinden) bahsedilerek, çizim ve görsellerle sunulmuştur.

Anahtar kelimeler: Cami, Taş, Mukarnas, Süsleme, Şerefe

MURAT PASHA MOSQUE OF ERZURUM DURING THE OTTOMAN PERIOD

Abstract

Erzurum is located in the northeastern part of Erzurum in Eastern Anatolia Region, in the western half of Erzurum-Kars part. It was one of the most important gates of transition from Asia to Europe, from north to south, became Beylerbeylik with the orders of Suleiman the Magnificent in 1540, and relied upon the expansion movements in the east and west.

Many mosque designs belonging to the Ottoman-era developed in Erzurum and accordingly various forms emerged. The main elements of the Murat Pasha Mosque are mihrab, minbar, pulpit and dome. The mihrab is the niche indicating

¹ Ek. Öğr. Elm. Atatürk Üniversitesi, G.S.Fak, (Nahcivan Devlet Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Doktora Öğrencisi,) barisaydin62@gmail.com

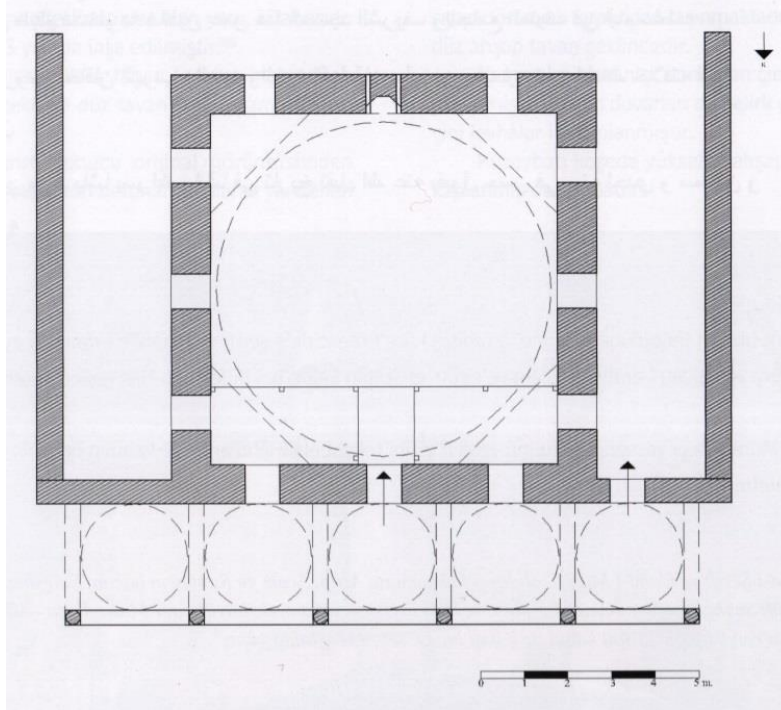
the Qibla direction in places of worship such as mosques and prayer, and arranged in a recess in only the Imam's prayer wall. Another important element of the mosque is the pulpit. In the Islamic world, the high podium with ladders in mosques and prayer rooms that lets preachers to climb on and sermonize. It consists of door, body, minaret balcony sections as wells as being the most attractive element of a mosque with various decorations.

In this paper, the mihrab and minbar decorations of Erzurum Kurşunlu mosques during the Ottoman period will be mentioned and the drawings and photo will be presented.

Keywords : mosque, Stone, Mukarnas, decorations, minaret balcony

Erzurum ili Doğu Anadolu'nun Kuzey Doğu kesiminde Erzurum – Kars Coğrafi bölgemizin batı yarısında ve, $39^{\circ}55'$ Kuzey enlemleri ile $41^{\circ}16'$ Doğu boylamı arasında yer almaktadır.² Şehrin konumu, tarihi gelişim içerisinde kendisine her zaman siyasi, kültürel, askeri bakımdan önem kazandırmış ve Asya'yı Avrupa'ya bağlayan eski kervan "ipek yolu" üzerinde bulunması her zaman ekonomisini canlı tutmuştur.³

Kentin kuruluş alanı ve yakın çevresi volkanik kaya birikintileri ve genç alüvyonlu araziden teşekkül etmiş ve bu volkanik elemanlar kentin eski yapılarında yapı taşı olarak kullanılmış, şehir bu alüvyon dolgu birikinti konileri üzerinde kurulmuştur.⁴

Plan 1 . Erzurum Murat Paşa Cami Planı

²1973 Erzurum İl Yıllığı, İstanbul 1974, s. 51. Doğanay, Hayati "Erzurum'un Genel Coğrafi Özellikleri", Atatürk Üniversitesi İslami Bilimler Fakültesi, Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum 1988, s. 1-6.

³Haşim Karpuz, Erzurum Evlerinin Türk-İslam Mesken Mimarisindeki Yeri, Atatürk Üniversitesi İslami Bilimler Fakültesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 1979, s. 24.

⁴ S. İlhan, Türkiye Jeolojisi, Ankara 1975, s.7.

Erzurum'daki Osmanlı camileri hemen hemen aynı planı gösteren tek kubbeli dikdörtgen bir hacim, üç veya beş kubbeli son cemaat yerinden meydana gelmekte, tek kubbeli olarak tanımlayacağımız bu plan Erzurum'un ilk Osmanlı yapıları, Lalapaşa ve Murat Paşa camilerinin planından etkilenecek inşa edilmiştir⁵(Plan 1).

Cami Murat Paşa mahallesinde yer almakta, bu cami de Lala Paşa Cami gibi, beş bölümlü son cemaat yeri ve ana kubbenin örtüldüğü kare bir plana sahiptir.

Resim 1 . Erzurum Murat Paşa Cami Genel Görünüm.

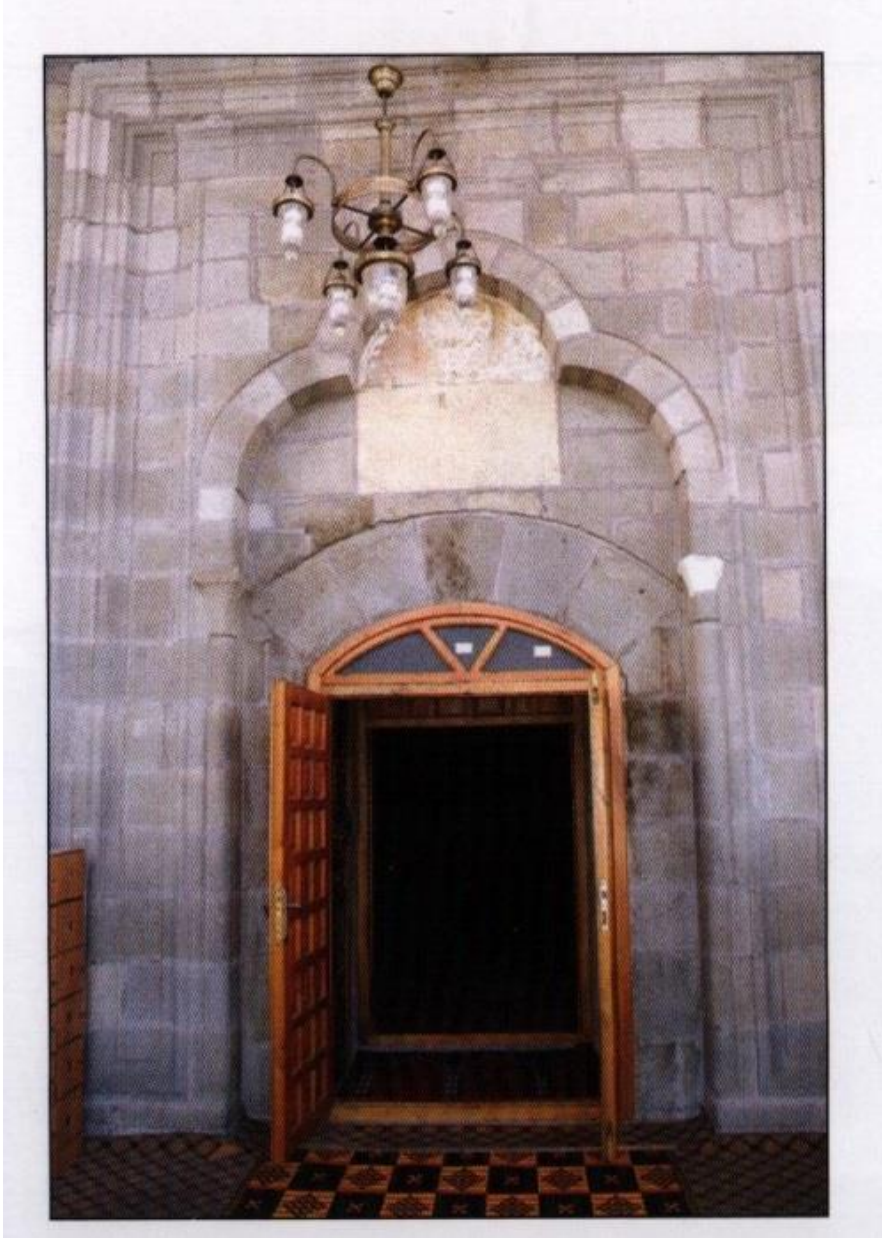
Caminin minaresi eskiden Ahmediye medresesinin önünde mescitle ortak olarak yapılmış, deprem sonucu minarenin yıkılmasıyla, yeniden inşa edilmiştir. Daha sonra mescidin yıkılmasıyla, minare camiye uzak bir mesafede yer almıştır.

Murat Paşa Cami'nin ana kubbe kasnağını çevreleyen mukarnaslar, köşelerdeki tranparlarla Osmanlı dönemi özelliklerini yansıtmaktadır.

Murat Paşa Cami tarih bakımından Mustafa Paşa Cami'nden sonra Erzurum'da dikkat çekici en eski ikinci Osmanlı yapıdır. Külliye'nin ana yapısı olan cami giriş kapısında bulunan, 0,58x1,05 m. ölçülerindeki süslü hatlı kitabesinde yer alan yazıta göre, Osmanlı döneminde, II. Selim'in saltanatı sırasında Kuyucu Murat Paşa tarafından 981/1573 yılında yaptırılmış olduğu anlaşılmaktadır⁶(Resim 2)

⁵Haşim Karpuz, Erzurum'da Türk-İslam Yapıları, Atatürk Üniversitesi İslami Bilimler Fakültesi Semineri, Erzurum 1977, s. 11.

⁶Hamza Gündoğdu, Ahmet Ali Bayhan, Muhammed Arslan, Sanat Tarihi Açısından Erzurum, Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Yayını, Erzurum 2010, s. 146

Resim 2 . Erzurum Murat Paşa Cami İç Mekan Kitabe Genel Görünüm.

Son cemaat yeri Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından onarımdan geçirilmiş, son cemaat yeri birbirine sivri kemerlerle bağlanmış ve önü ve yanları açık bir vaziyettedir. Son cemaat yerindeki sütunlar doğa şartları ve doğal afetler sonucu zarar gördüğünden metal demirlerle tutturulmuş vaziyettedir.

Son cemaat yerinin ortasına iç ve dış bükey silmelerle oluşturulan dikdörtgen çerçevesi, üç dilimli kemerli bir giriş kapısı yer almaktadır. Üç dilimli kemerlerin uygulanmaya geçilmesi, Erzurum yapıları için alışılmış bir uygulama biçimi olmadığından, daha çok Güneydoğu Anadolu mimarisinde uygulanmış olduğu görülür⁷(Resim 3).

⁷ Muhammet Arslan, “Şanlıurfa Nimetullah (Ak) Camii Taç Kapısı”, Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Dergisi, Sayı: XXI., Erzurum 2008, s.1-14

Resim 3 . Erzurum Murat Paşa Cami Dış Mekanı İç Avlu Genel Görünüm.

Caminin doğu ve batı cephelerinde sivri kemer alınlıklı üçer pencere üstünde yuvarlak bir pencere yer alırken, kuzey cephesinde altta sivri kemerli ikişer pencere, güneyde üstte ikişer yuvarlak pencere bulunmaktadır.

Resim 4 . Erzurum Murat Paşa Cami İç Mekandan Genel Görünüm.

Caminin harimi köşelerinde, trampalarla geçilen tek kubbe ile kapatılmış, kubbe eteği ve tromp başlangıçları mukarnas dolgularla hareketlendirilmiş alçı üzerinde boyayla yapılmış bitkisel bezemeler ile de tezyin edilmiştir. Kubbe eteğindeki Allah'ın isimleri ve kubbe göbeğindeki ayet yazıları, Hattat İsmail Gürcan tarafından ortaya konulmuştur (Resim 4).

Caminin mihrabı kesme taştan inşa edilmiş, caminin mihrabı ise, iç bükey silmelerle dikdörtgen çerçeve içine alınmış, mukarnas kavsaralı ve beş köşeli bir biçime sahiptir.

Mukarnas kavsaranın oturduğu sütünceler ise, çan tipli başlıklara sahiptir ve mihrabın dış çerçevesi iç bükey silmelerle yere kadar inmeyip belli bir yerde kesilerek ters ‘U’ şeklinde düzenlemelere yer verilmiştir.

Caminin minberi ahşaptan inşa edilmiş, minber mihrabın sağında yer almakta ve her iki yanda bulunan sütünceler yivli olarak ele alınmıştır.

İki bölüm halinde dikdörtgen ve yivli bir bezemeye sahip olan taç kısmı, süpürgeliği panolar halinde düzenlenmiş olan açıklıklardan oluşmaktadır. Yan aynalık iç içe üçgen görünümünden meydana gelmektedir. Orta noktasında ise, altıgen bir yapı içerisinde yuvarlak madalyonların iç içe geçmesiyle oluşan ajurlu geometrik bir tezyinat oluşturulmuş ve korkuluk yuvarlak hatları birbirini kesmesi ile oluşan geometrik bir tezyinatla ajur tekniğinde işlenerek ortaya konulmuştur.⁸

Osmanlılardan günümüze dek gelen Murat Paşa Cami, döneminin önemli camilerinden biridir. Murat Paşa Cami'nin yapım kitabesi bulunmaktadır. Osmanlılardan günümüze dek gelen, onarımlar geçirmesine rağmen hala orijinalliğini ve görkemini korumakta olan cami, döneminin en önemli camilerinden biridir. Erzurum'da birçok camide gördüğümüz kare plan tipini bu camide de görülmektedir. Murat Paşa Cami erken tarihli camilerde görülen sadelik burada karşımıza çıkmakta, cami ve minaresi düzgün kesme taştan inşa edilmesiyle, diğer Erzurum camileriyle ortak özellik göstermektedir.

---

⁸ Fatma Tanrıku, “Erzurum Camilerinde Mihrap ve Minber Düzenlemesi”, Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Yayınlanmamış Lisans Tezi, Erzurum, 1998, s.14-16

KAYNAKLAR

- AKOZAN, Feridun; “Türk Külliyesi” Vakıflar Dergisi, C.8, Ankara, 1969, s. 303-308.
- ALTUN, ARA; Anadolu’da Artuklu Devri Türk Mimarisinin Gelişimi, İstanbul, 1978 s. 186 189.
- AREL, A.; 18.y.y. İstanbul Mimarisinde Batılılaşma Süreci, İstanbul, 1975.
- ARIK, M.O; Erken Devir Anadolu Türk Mimarisinde Türbe Biçimleri Ankara, 1967.
- Arıkan, Osman; Erzurum Şehrinin Ekonomik Esasları, Ankara, 1973.
- ARSEVEN, C.Esat; “Külliye” mad. Sanat Ansk., C.III., İstanbul, 1950, s.l 189-1200.
- ARSEVEN, C. Esat; türk Sanatı Tarihi, İstanbul, 1954.
- BARKAN; Ö.Lütfü; Şehirlerin Teşekkül ve İnkişafı tarihi Bakımından Osmanlı İmparatorluğunda İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar, XXIII/ 1-2, 1962-63.
- BAŞAR, Z.; Tarih Boyunca Çeşitli Hizmetleriyle Camilerimiz Erzurum, 1977.
- BAŞAR, Z.; Erzurum’da Eski mezarlıklar ve Resimle Mezar Taşları, Ankara, 1973.
- BEYGU, A. Şerif; Erzurum Tarihi Anıtlar Kitabeleri, İstanbul, 1936.
- BULUT, S. M; Damla Damla Erzurum, Ankara, 1989.
- ÇAM, N.; Osmanlı Güneş Saatleri, Ankara, 1990.
- ÇELİK, M.; Erzurum Kitabı, Ekim, 1997.
- Cumhuriyetin 75. Yılında Erzurum “Erzurum 98”(Kültür) Ankara, 1998.
- DARKOT, B.; “Erzurum” Mad. İslam Ansk. C.IV, İstanbul 1945, s.346-400.
- DOĞANAY, Hayati; Erzurum’un Genel Coğrafya Özellikleri, Atatürk Ün. Fen-Edeb. Fak. Yayınları, Erzurum, 1988.
- ERGİN, O.; Türk Şehirlerinde imaret sistemi, İstanbul, 1939.
- Erzurum il Yıllığı, İstanbul, 1967.
- Erzurum İl Yıllığı, Erzurum, 1973.
- Erzurum Eski Eserler ve Müzeler Genel Müzeler Genel müdürlüğü, D.K.V.K.E., Erzurum, 1967 1988.
- EYİCE, S.; “Cmii” Mad. İslam Ansk., C.VIII, İstanbul, 1993.S.62-70.
- GÜLMEZ, N.; Erzurum’da Osmanlı Anadolu Selçuklu Devri Minareleri,Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınlanmamı Lisans Tezi, Erzurum 1998.
- GÜNDOĞDU, H.; “Geçmişten Günümüze Erzurum ve Çevresindeki Tarihi Kalıntılar” Şehri Mübarek Erzurum, Ankara, 1989 S.149-200.
- İLHAN, S.; Türkiye Jeolojisi, Ankara, 1975.
- İslam Ansiklopedisi; “Erzurum” Mad., İstanbul, 1945, CIV. s.340-370.
- İslam Ansiklopedisi; “Hamam” Mad., C.V, İstanbul, 1945. s. 174-180.

- KARAHAN, H.; Tarihçe-i Erzurum, Atatürk Üniv. Fen Edeb. Fak. Tarih Bölümü Yayınlanmamış Lisans Tezi, Erzurum, 1995.
- KARPUZ, H.; Erzurum'da Türk İslam Yapıları, Ankara, 1976.
- KIZILHAN, S.; Erzurum'da Osmanlı Dönemi Camileri, Atatürk Üniv. Edeb. Fak. Yayınlanmamış Lisans Tezi, Erzurum, 1983,
- KIZILHAN, A.; Anadolu Beyliklerinde Camii ve Mescidler, İstanbul, 1958.
- KONUKÇU, E.; Selçuklulardan Cumhuriyet Erzurum, Ankara, 1992.
- KONYALI, İ. H.; Abideleri ve Kitabeleriyle Erzurum Tarihi, İstanbul, 1960.
- KOŞAY, H. Z.; Erzurum ve Çevresinin Dip Tarihi, 50.yıl Armağanı, C.I, Erzurum, 1974.
- KUBAN, D.; 100 Soruda Türk Sanatı Tarihi, İstanbul, 1978.
- KURAN, A.; İlk Devir Osmanlı Mimarisinde Camii Ankara, 1964.
- KURAN, A.; Anadolu Medreseleri, C.I, Ankara, 1969.
- KÜÇÜK, C.; Tanzimat Devrinde Erzurum, İstanbul, 1975.
- Meydan Larousse; "Erzurum" Mad., C.XV, Ankara, 1968, s.360-370.
- Meydan Larousse; "Erzurum" Mad.. C.IX, İstanbul, 1971, s.350-380.
- Meydan Larousse; "Camii" Mad., C.I 1, s.749-755.
- Meydan Larousse; "Hamam" Mad., C.V, İstanbul, 1945, s.568-575.
- MİROĞLU, İ.; XVI.y.y'da Bayburt Sancağı, İstanbul, 1975.
- NUSRET, Mehmet; Tarihçe-i Erzurum Yahut Hemşehrilerine Armağan, İstanbul, 1338.
- ÖĞEL, S.; "Osmanlı Devrinde Türk Külliyeleeri", Kültürü, S.I 1, Ankara, 1963 s.37- 41.
- ÖNKAL, H.; Anadolu Selçuklu Türbeleri, Ankara, 1996.
- ÖZGÜÇ, T.- Akok, M."Melik Gazi Türbesi ve Kalesi" Belleten XVIII, Ankara, 1954
- ÖZTUNA, Y.; "Killiye" Mad. Türk Ansk C.22. Ankara, 1975, s.419-422.
- PAKÖZ, B.; "Türk Camilerinde Mekan Gelişimi"Ön Asya, S. 16, Ankara ,1966 s. 13- 20.
- PAKÖZ, B.; "Türk Mimarisinde Göçebelikten Medeniyete Geçiş Künbetler" Önasya,C.I, Ankara, 1965, s. 13-17.
- SARIÇAM, H.; Tarihçe-i Erzurum, At. Üniv. Fen. Edb. Fak. Tarih Bölümü Lisans Tezi, Erzurum, 1980.
- SELÂHATTİN, M.; Kamusi Osmanı, İstanbul, 1313.
- SÖYLEMEZOĞLU, H. K.; İslam Dininde İlk Camiler ve Osmanlı Camileri, İstanbul, 1955.
- SÖZEN, M.; Anadolu Medreseleri, C.II, İstanbul, 1972.
- ŞAPOLYO, E.B.; "Camilerimiz" Ön asya, S.33, 1966, s. 15-26.
- ŞAPOLYO, E.B.; "Türbe ve Künbetler", Önasya, C.IV, Ankara 1968 s. 13-17.

- TANRIKULU, F.; Erzurum Camilerinde Mihrap ve Minber Düzenlenmesi, Atatürk Üniv. Fen Edeb. Fak.Yayınlanmamış Lisans Tezi, Erzurum, 1998.
- TUĞLACI, P.; Osmanlı Şehirleri, İstanbul, 1988.
- TUNCER, O.; “Rönesans ve Klasik Osmanlı Dönemi Yapılarında Kubbe”Vakıflar Dergisi”, S. 18, Ankara, 1984, s. 125-140.
- TUNCER, O. C.; Doğu Anadolu Türk Devletlerinin Tarihi, G.Seni İstanbul, 1973.
- TURAN, O; Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul, 1971.
- Türk ansiklopedisi; “Erzurum”Mad. C.XV, Ankara, 1968, s.373-400.
- ÜNAL, R. H.; “Erzurum İli Dahilindeki İslami Devir Anıtları Üzerine Bir İnceleme, Atatürk Üniv. Edebiyat Fakültesi, Araştırma Dergisi S.VI, Erzurum, 1974.
- YAVUZ, C.; Erzurum Hamamları, Atatürk Üniv. Fen-Edeb. Fak. Sanat Tarihi Bölümü Lisans Tezi, Erzurum, 1986.
- YETKİN, S. K.; Türk Mimarisi, Ankara, 1970.
- YURTTAŞ, H.; Osmanlı Devri Türbeleri, Atatürk üniv. İslami İlimler Fak. Lisans Tezi, Erzurum, 1960.